

ESKİÇAĞ'DA İSTANBUL'DA BALIKÇILIK

OĞUZ TEKİN*

Balıkçılık, Antik Çağ'daki devletlerin en önemli doğal gelir kaynaklarından biridir. Byzantion kenti de balıklardan sağladığı gelire refah düzeyini artırmıştı. Byzantionlular balığı esas olarak Boğaz'dan (Bosporos) sağlasa da, kentlerine yakın göllerden (Derkos ve Daskylitis) ve muhtemelen nehirlerden de balık elde ediyorlardı. Balıkçılık Byzantion'da o derece önemli bir sektördü ki Aristoteles, *Politika* adlı eserinde toplumdaki sınıflardan söz ederken verdiği örnekler arasında Byzantion'daki balıkçılar da vardır. Strabon, Byzantion'un balıkçılıkta üçüncü olduğunu söylemektedir. MS I.-II. yüzyıl yazarlarından Dion Hrisostomos, Byzantionluların Boğaz üzerinde yer almalarının verdiği avantajdan ve balığı bol denizden, olabildiğince fazla yararlandıklarını hatta balıkların ayaklarına geldiğini ve bu nedenle ayrıca bir çaba sarfetmelerine gerek olmadığını söylemektedir. MS II. yüzyılda yaşayan Athenaios'un *Deipnosophistai* adlı eserinde, Byzantion'un "ton balığı metropolisi" veya "ton balıklarının ana yurdu" olarak adlandırıldığını görüyoruz. Yine aynı eserde; yiyeceklerini bol tuzlu ve sarımsaklı yiyen Byzantionluların memleketlerinde bol miktarda balık bulunduğu söz edilmektedir. Byzantion'da gerçekleştirilen yoğun balık avı, kuşkusuz kentte bir balık endüstrisinin de oluşmasına neden olmuştu. Byzantion aynı zamanda tuz tekelini de elinde tutuyordu. *Tarikhos* yani tuzlama balık imalatı çok

miktarda tuz gerektiriyordu. Pseudo-Aristoteles'ten öğrendiğimize göre, MÖ V. yüzyıl ortalarında Byzantion'da balık avı ile salamura için bir hayli önemli olan tuz ticareti devlet tekelindeydi.

Boğaz'da en fazla görülen balıklar arasında ton, palamut ve uskumru bulunmaktadır. Bu balıkların hepsi göç eden balıklardandır. Bunların yanı sıra kolyoz, kılıç balığı, yunus, mersin balığı ve iskaroz (papağan balığı) da Byzantion veya Bosporos ile ilişkili olarak antik kaynaklarda adı geçen balıklardandır. Ayrıca, günümüzde Boğaz'da bol miktarda yakalanan lüfer, levrek, kefal, istavrit, kırlangıç ve barbunya gibi başka balık türlerinin hatta hamsinin de Antik Çağ Byzantion'unun balık repertuarını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yengeç, karides, istakoz gibi kabuklular (*crustacea*) ile ahtapot, mürekkep balığı, kalamar, midye gibi yumuşakça (*mollusca*) türleri de Byzantion açıklarında ve Boğaz'da yakalanan ve gıda olarak tüketilen deniz canlıları olmalıdır; ancak antik kaynaklarda bu canlıların genel olarak ele alındığı pasajlar olsa da doğrudan Byzantion ile ilişkili bilgi bulunmamaktadır.

Byzantionlu Dionysios (ve daha sonra da ondan aktararak Petrus Gyllius), balıkların dinlenmek için yaklaştıkları veya yakalandıkları bazı kıyı ve koyların adını vermektedir ki bu yerler de Byzantionluların teritoryumu içindedir. Bunlar; Neos Bolos, Bolos, Parabolos, Fidalia (Balta Limanı) ve Gynaikos Limen (Kadınlar Limanı), Farmakos/Farmakias (Tarabya), Bathykolopos (Büyükdere) ve Khalkeia'dır. Keza, Haliç'e doğru ve Haliç'te de bazı koylar, balık açısından zengindi. Örneğin; Kykla, Melias Koyu, Kepos/Hepsasieion, Ingenidas, Peraikos ve Haliç'in bitimindeki Sapura Thalassa gibi. Ayrıca Dionysios, Ostreodes'in (Tophane civarı) adını,

o mevkide bol miktarda bulunan ve avlanan istiridyelerden aldığını söylemektedir.

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde Balıkhaneye Müdürlüğü yapmış olan Karekin Deveciyan, kendi zamanındaki Boğaz'ın balıkları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Deveciyan, Karadeniz'in göçmen balıklar (ton, palamut, uskumru vb.) için zengin bir besin kaynağını olduğunu, bu nedenle kışın Akdeniz, Ege veya Marmara Denizi'nde (Propontis) yaşayan bu balıkların, yazın beslenmek için Karadeniz'e (Pontos Eukseinos) girdiklerini (*anavaşya*), kış yaklaşıncı İstanbul Boğazı'ndan (Bosporos) geçerek Marmara'ya geldiklerini ve bir kısmının da Ege Denizi ile Akdeniz'e gittiklerini (*katavaşya*), sonbaharda, soğuk kuzey rüzgârları esip de Karadeniz'in sularını allak bullak etmeye başladığında, Boğaz'a yönelen ilk balıkların palamutlar olduğunu, onların arkasından toriklerin geldiğini, kasım ayı sonlarında ise Marmara'ya giren son göç dalgasını uskumruların oluşturduğunu, onların da kışı Marmara'da geçirip ilkbaharın başlarında Karadeniz'e döndüklerini, dönüş yolculuğunda uskumruları toriklerin izlediğini yazmaktadır. Keza, Deveciyan'ın verdiği bu bilgi Antik Çağ yazarlarınca da bilinmekteydi. Aşağıda, Boğaz'da (ve tabiatıyla Byzantion açıklarında) avlanan, gıda olarak tüketilen ve Byzantionlular tarafından ihraç edilen balıklar ve yan ürünleri -Antik Çağ yazarlarının verdiği bilgiler ışığında- ele alınacaktır.

Antik kaynaklardan ve mozaiklerdeki tasvirlerden balık avının nasıl yapıldığı konusunda bazı bilgiler elde etmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında, Byzantionluların da balık avı için olta, kargı, üç çatallı zıpkın (*trident*), balık sepeti (*kapanı*) ve ağ kullandıkları söylenebilir. Bu

* İstanbul Üniversitesi

araç-gereçlerin kullanımı hem kıyıda hem de kayıklar ve teknelerden yararlanarak açıkta yapılabilmekteydi. Antik Çağ'da, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde deniz ve kıyı *res communis* (hukuken devlete ait olmayan, herkesin kullanımına açık) idi. Ekonomik değeri bir hayli fazla olan ton ve palamut balıklarının, Byzantion kıyılarındaki avına ilişkin antik yazarların verdiği bir bilgi bulunmasa da Akdeniz'den Karadeniz'e göçleri sırasında Boğazlardan ve Marmara Denizi'nden geçen ton balıkları ve palamutlar da iri oltalarla veya zıpkın ve ağ kullanılarak Byzantionlular tarafından avlanmış ve konserve olarak tüketime sunulmuş olmalıdır. Bu arada, daha geç dönemdeki bir kayıttan (X. yüzyıl sonu) Kalkhedon yakınında sütun üzerinde yaşamını sürdüren Loukas'ın (ö. 979) balıkçıların ağlarını takdis ederek onlara şans dilediğini öğreniyoruz. Khalkedon ve Byzantion, Boğaz'ın her iki yakasında olan kentler olduklarından, Byzantionlu balıkçıların da Loukas'ın hayır duasına ihtiyaç duymuş olmaları doğaldır. Loukas'ın hayır duasını alan balıkçılar, yakaladıkları balıkların %10'unu ona verirlerdi (*apodekatosis*). Daha erken dönemlerde Antik Çağ'da, Loukas'ın işlevini Poseidon'un üstlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Balıkçıların Khelai Koyu'ndaki (Bebek) Artemis Diktynna Tapınağı'na adakta bulunmaları ve tanrıçanın balıkçıların ağlarının koruyucusu olduğuna inanılması da kayda değer bir bilgidir.

Antik Çağ'da avlanan balıkların, balık pazarlarında (lat. tek. *macellum*) satıldığını biliyoruz. Ancak bu tür balık pazarlarının Byzantion'da nerede olduğuna dair elimizde veri bulunmamaktadır. Daha geç dönemler için balık pazarlarının liman veya limanlara yakın yerlerde bulunduğu ilişkin bilgilere sahibiz. Bu nedenle

Antik Çağ Byzantion'unda da balıkların limanlara yakın yerlerde (örneğin Eminönü'ndeki Neorion Limanı civarında) kurulu tezgâhlarda satıldığını söyleyebilirsek de bu iş için ayrılmış daha büyük bir mekânın (*macellum*) yeri konusunda bir şeyler söylemek mümkün değildir. MS IV. yüzyılın sonu V. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Konstantinopolisli Sokrates'in *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eserinden öğrendiğimize göre, Büyük Konstantinos zamanında, yani MS IV. yüzyılın ilk yarısında Konstantinopolis'te, Konstantinus Forumu'nun ve stoanın arka tarafında bir *macellum* bulunmaktaydı; ancak lokalizasyonu yapılamamıştır. Süreklilik göz önünde bulundurulduğunda, daha önceki yüzyıllarda da *macellumun* agoraya yakın bir yerde olduğu varsayılabilir. MS V. yüzyıla gelindiğinde ise Konstantinopolis'te birden fazla *macellumun* varlığı bilinmektedir.

Her ne kadar Aristoteles'in toplumdaki sınıflardan bahsederken verdiği örnekler arasında Byzantionlu balıkçılar varsa da Klasik ve Hellenistik dönemlerde Byzantion'daki balıkçı meslek birliği veya loncası/loncaları hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Roma İmparatorluğu döneminde bu tür bir meslek birliğinin (loncasının) varlığını yazıtlardan öğreniyoruz. Günümüze kalan bazı yazıtlar, Byzantion'da Dionysos misterlerinin kutsandığını göstermektedir. Bu yazıtlardan biri İmparator Hadrianus zamanına (MS 117-138) tarihlenmekte olup Dionysos Parabolos'a adanmıştır; adağı yapanlar Dionysos Parabolos'un misterleridir yani *thiasoslardır*. Parabolos, Dionysos'un bir epithetonudur. Bolos "balık ağı", "balık tutulan yer" veya "balıkçıların bulunduğu yer" anlamını taşımaktadır. L. Robert, Byzantionlu

Dionysios'un *Anaplous*'una referans vererek, *parabolosun* bir yer adını işaret edebileceğini de söylemektedir. Bu nedenle *parabolos* sıfatını taşıyan Dionysos'u kutsayanların (*thiasitai*) esas olarak balıkçılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Yine Hadrianus dönemine tarihlenen bir başka yazıtta geçen *Dionysopolitai* sözcüğü de "balıkçılık yerindeki Dionysos misterleri"ni işaret etmektedir. Her iki yazıt da Byzantion'daki balıkçı loncasının varlığını kanıtlamaktadır. Bir yandan mali zorluklar, öte yandan balık avındaki güçlük ve ekip çalışmasının gerekliliği böyle bir balıkçı loncasının varlığını gerektirmiş olmalıydı.